

הרב איתיאל אמיתי

'ואתם תהיו לו לעבדים?!' – מעמד האזרה תחת שלטון המלך

פתיחה

בהלכות הפותחות את פרק ד של הלכות מלכים ומלחמות סיכם הרמב"ם את פסוקי 'פרשת המלך'¹ שבספר שמואל (שמואל א' ח, יא-יז). בגמרא סנהדרין (כ ע"ב) נחלקו תנאים² ואמוראים בשאלה אם 'כל האמור ב'פרשת המלך' - מלך מותר בו' או שאינו מותר בו.³ הרמב"ם הכריע כדעה שסבורה כי כל האמור ב'פרשת המלך' - מלך מותר בו.⁴ אלא שבניסוח הלכות אלה, לא זו בלבד שהרמב"ם משנה מסדר הפסוקים, אלא הוא מוסיף על הנאמר בהם פרטים רבים. נכון הוא שבדברי פרשנים שונים, כמו גם בדברי נושאי כליו של הרמב"ם, ניתן למצוא תשובות נקודתיות ומקומיות לשאלות שמתעוררות מתוך עיון בדברי הרמב"ם בהלכות אלה, ואולם דומה שבדברי הרמב"ם מבטאים תפיסה עקרונית, ולכן מחייבים התבוננות כוללת. למלאכה זו נדרש בעל ה'באר מרים',⁵ ולהלן נעיין בדבריו ונעמידם בכור המבחן.

א. זכויות המלך וחיובו לשלם עבורן – פסיקת הרמב"ם

'פרשת המלך', שאמר שמואל הנביא (שם), כוללת את הזכויות שלהלן:
...זה יהיה משפט המלך אשר ימלך עליכם, את בניכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו. ולשום לו שרי אלפים ושרי חמשים ולחרש חרישו ולקצר קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו. ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות ולאפות. ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו. וזרעיכם וכרמיכם יעשר ונתן לסריסיו ולעבדיו. ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם יקח ועשה למלאכתו. צאנכם יעשר ואתם תהיו לו לעבדים.

כאמור, בהלכות ב-ג שבפרק רביעי בהלכות מלכים ומלחמות, מתמצת הרמב"ם את האמור בפסוקים יא-יב, טז, תוך שהוא עורך שינויים מסוימים:

1. מטבע לשון הגמ' סנהדרין כ ע"ב.
2. תוספתא סנהדרין פ"ד ה"ג.
3. רש"י, סנהדרין כ ע"ב ד"ה רב אמר, 'לא נאמרה פרשה דשמואל אלא לאיים עליהם שתהא אימת מלכם עליהם אבל אינו מותר לעשות'.
4. כס"מ ורדב"ז, על רמב"ם הל' מלכים ומלחמות פ"ד ה"א.
5. הרב יצחק דוד מן זצ"ל, ראש ישיבת כנסת חזקיהו, כפר חסידים. ספרו 'באר מרים' על הל' מלכים (ג' כרכים) הוא מן החיבורים היסודיים והלמדניים שחברו על הלכות מלכים בדורות האחרונים.

ושולח בכל גבול ישראל ולוקח מן העם הגבורים ואנשי חיל ועושה מהן חיל למרכבתו ובפרשיו, ומעמיד מהן עומדים לפניו, ומעמיד מהן אנשים לרוץ לפניו, שנאמר ושם לו במרכבתו ופרשיו ורצו לפני מרכבתו. ולוקח מן היפים שבהם להיות שמשים ועומדים לפניו, שנאמר ואת בחוריהם הטובים יקח ועשה למלאכתו. וכן לוקח מן בעלי האומניות כל מה שהוא צריך ועושין לו מלאכתו ונותן שכרן... שנאמר ולחרוש חרישו ולקצור קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו.

בכך מדגיש הרמב"ם פרט שאינו נזכר בדברי הנביא: 'ונותן שכרן' - צריך המלך לשלם להם שכר. בדברי הרמב"ם אין הכרח לבאר שהמילים 'ונותן שכרן' מוסבות רק על בעלי אומנויות, וכן נראה שהבין ה'לחם משנה' (לרמב"ם, שם).⁶ עם זאת, ה'לחם משנה' כותב שעל הצד שנתינת השכר היא אכן דווקא ל'בעלי אומנויות' ולא לאנשי 'חיל מרכבתו', טעם הדבר הוא שאנשי 'חיל מרכבתו' בין כך ובין כך מתפרנסים מבית המלך, ולכן אין צריך לתת להם שכר נוסף. על דברים אלו של ה'לחם משנה' מעיר ה'באר מרים' שלא מסתבר ששווי מזונות אנשי 'חיל מרכבתו' של המלך יהיה תמיד זהה לשכר שמגיע להם, ולפיכך הדברים עדיין אינם מבוארים דיים.⁷

ב. אבחנה בין זכות המלך לשעבוד 'גוף האדם' ובין זכות המלך לשימוש ב'כוח הפעולה'

הערת ה'לחם משנה' פתחה בפני ה'באר מרים' פתח לחלוקה שונה במקצת בין מעמד אנשי 'חיל מרכבתו' של המלך והאנשים העומדים לפניו שבהלכה ב, ובין זכות הנטילה מ'בעלי האומנויות' שבהלכה ג. לשיטתו, דברי הרמב"ם על נתינת שכר שבהלכה ג מוסבים רק על 'בעלי האומנויות', שהם שכירים וקבלני עבודות עבור בית המלך. נכון הדבר שצורכי בית המלך עדיפים על צורכי שאר האוכלוסייה, ולכן מלאכת אומנות המוזמנת

6. השווה קהלת יעקב שלהלן הערה 7.

7. בעקבות הלח"מ, דעת ה'באר מרים' היא שדברי הרמב"ם 'ונותן שכרן' שבה"ג נאמרו אך ורק ביחס למלאכתם של בעלי אומנויות, אך לא ביחס לעבודתם של אנשי 'חיל מרכבתו' של המלך. ואולם בפירוש 'קהלת יעקב' על נביאים ראשונים, דף פד ע"א, ד"ה ויאמר זה יהיה, כתב ר' יעקב פארדו שהאמור בה"ג 'ונותן שכרן' מוסב גם על 'הגבורים ואנשי החיל' שמעמיד המלך שירוצו לפניו וכדו' שבה"ב, שגם להם חייב המלך ליתן שכר; וראה להלן הערה 22. את השמטת נתינת השכר בדברי שמואל הנביא, אליבא דהרמב"ם, ניתן לבאר כך: מחלוקת התנאים והאמוראים, אם 'כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו' או 'שלא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיים עליהם', נוגעת לפסיקת ההלכה. לא כן ברובד הפרשני, שבו גם הסוברים ש'כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו' מסכימים ששמואל הנביא אמר את הדברים כדי לאיים על עם ישראל, ולכן במכוון לא הזכיר את קבלת השכר על מה שהמלך לוקח. מבחינה זו אין הבדל בין לקיחת הגבורים ואנשי החיל לצורך מרכבתו וכו' ובין עשיית מלאכה ע"י בעלי אומנויות לצורכי המלך. ולשון הגמ' מדויקת: לדעה אחת, 'לא נאמרה פרשה זו אלא לאיים עליהם', ואילו הדעה החולקת סוברת שפרשה זו נאמרה גם לאיים עליהם, אך לא רק לשם כך, אלא גם כדי ללמוד ממנה הלכות המלך. דברים אלו נתבארו לי ע"י הרב מאיר מולר שליט"א, מרבני 'מרכז תורה ומדינה'. נכון הוא שלפי"ז בטלה מאליה כל ראייה מהר"י פארדו, בהיות דבריו פרשנות תנ"כית. ויעוי' גם במאמרו של הגר"י אריאל שליט"א 'פרשת המלך' בכתב העת אסיף גיליון ו', אות ג: כבוד המלך וכבוד הממלכה, עמ' 176-177.

ע"י בית המלך קודמת להזמנות אחרות, ואלה נידחות מפניה.⁸ עם זאת גם על צורכי בית המלך חייב המלך לשלם שכר לבעלי האומנויות על עבודתם. לא כן הדבר בנוגע ל'גבורים ואנשי חיל', שאותם רשאי המלך לקחת מן העם ל'חיל מרכבתו' ולהיות 'אנשי משמר', שהם אינם שכירי עבודה של המלך אלא קניינו; וזו לשון ה'באר מרים':

הנידון בהלכה ב' הוא על לקיחת **גוף האדם** לבית המלך... מה שאין כן בהלכה ג' אין דין על האדם עצמו אלא על **כח הפעולה** שבו, שיש למלך זכות שתהיה המלאכה והפעולה עבורו.

לדידו ההבדל נובע מהבחנה עקרונית בין הגדרות שונות שביסוד שתי הלכות אלה. 'אנשי חיל' ו'אנשי משמר' המלווים את המלך אינם דבר הכרחי לצורך סדרי השלטון, אלא צורך מעמדי:

הנהגת המלכות ביקר וגדולה, המחייבת שיהיו לו רכב ופרשים ואנשי חיל העומדים לפניו, וכן... הנהגה של בית המלוכה, המחייב שיהיו בה שמשים ועומדים לפניו, שכך היא צורת המלכות.

זהו הנושא של הלכה ב. לעומת זאת הנושא של הלכה ג הוא מילוי צורכי המלך: צורך המלך לעשות מלאכתו וצרכיו, שבזה יש זכות כפיה וקדימה למלך לפעול למילוי צרכיו.⁹

ניתן לנסח את הגדרותיו של ה'באר מרים' בצורה שונה במקצת, ומהן (כפי שיתבאר)¹⁰ תיגזרנה השלכות מעשיות. הלכה ב נוגעת לזכויותיו של 'מלך' העומד בראש המערכת השלטונית.¹¹ לעומת זאת הלכה ג נוגעת - גם - לזכויות השלטון ולמרחב הפעולה הנדרש לו לצורך כך. המעמד האישי של העומד או העומדים בראש אינו רלוונטי לתחום זה.¹² ה'באר מרים' סבור שגם לפי ביאורו ברמב"ם, בכוונה לא הזכיר הרמב"ם נתינת שכר לאנשי 'חיל מרכבתו' והאנשים העומדים לפניו, וכדברי ה'לחם משנה'. לדרכו הסיבה לכך

-
8. רד"ק שמואל א', ח, יב: 'וכל זה [מה שלוקח מבעלי אומנויות] בשכר ולא בחינם, אלא שהמלך קודם לכל אדם'.
  9. הצורך בשמירה על ראשי השלטון מפני ניסיונות התנקשות אינו חלק מסדרי השלטון, וגם אינו צורך 'מעמדי'. זהו צורך חיצוני אך הכרחי, שמטרתו למנוע את האפשרות של פגיעה בסדרי השלטון. דברי הרמב"ם בה"ב, לכל הפחות לפי פרשנות 'באר מרים', אינם עוסקים בכך.
  10. להלן אות ה'.
  11. גם אם דברי הרמב"ם נאמרו ביחס ל'מלך'-מונרך, אין מניעה עקרונית להחיל את הנאמר גם ביחס לשליט שאינו 'מלך' במשמעות הקלסית של המושג.
  12. הגדרת דברי הרמב"ם באופן זה, ע"פ הדרך שבה הסביר את דבריו ה'באר מרים', מדויקת יותר בלשון הרמב"ם, אולם לא מן הנמנע הוא שהצורך ב'גבורים ואנשי חיל' גם הוא נובע מהצורך של **השלטון** לעשות צרכיו, ובכלל זה גם הצורך להחזיק חיל קבוע לשם מלחמה אפשרית. סיוע לכך ניתן להביא מלשון המאירי, סנהדרין כ ע"ב, מהד' ר"א סופר, עמ' 70, שכתב: 'כל שאמר הנביא דרך אזרה לעם כששאלו ממנו מלך - מלך זוכה בו, הרי נאמר 'את בניכם יקח ושם לו במרכבתו' מלמד ששולח בכל גבול מלכותו ובוחר גבורים ואנשי חיל לעשות מלחמותיו בהם'. דברי המאירי מבוססים על לשון הרמב"ם, וייתכן שסבר שגם הרמב"ם התכוון שלקיחת ה'בנים', לשם העמדת 'חיל משמר' ו'חיל מרכבתו', היא גם כדי לעשות מלחמות. כמו כן, באשר לדברי הרמב"ם בה"ג על זכותו של המלך לקחת מ'בעלי האומנויות' כל מה שהוא צריך בשביל 'לעשות מלאכתו', הביא הרמב"ם את לשון הפסוק ב'פרשת המלך': 'ולחרוש חרישו ולקצור קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו' שבו מוזכרים 'חרישו' ו'קצירו' של המלך, לצד 'מלחמתו' ו'רכבו'. אם כן, ייתכן לפרש ש'צורכי השלטון' ו'צורכי המלך' כרוכים זה בזה, שלא כפי ההבחנה הברורה ביניהם שעשה ה'באר מרים'.

היא שהמלך אינו חייב לשלם להם שכר כלל, שהרי הם רכוש, ומ"מ הוא חייב להחיות אותם, ולכן הוא מספק להם מזונות. זאת שלא כלחם משנה' שביאר כי שכר אנשי החיל מתקזז עם מזונותיהם.

ג. זכות השעבוד

חידוש ה'באר מרים' שבהלכה ב אין הרמב"ם מזכיר נתינת שכר, משום שנושא ההלכה הוא זכותו הקניינית של המלך בגופם של אנשי 'חיל מרכבתו' ו'אנשי המשמר' שלו, מחייבת בחינה הלכתית.

ביחס לעבד עברי אומר רבא¹³ ש'עבד עברי גופו קנוי'. ראשונים נחלקו בהסברת מימרה זו. הגמרא נצרכת להגדרה זו, משום שבברייתא (שם) הצריכו קניין שטר לצורך שחרורו של עבד עברי מבעליו, זאת לעומת המשנה¹⁴ שלפיה אין אפשרות כזו. שואלת אפוא הגמרא (קידושין טז ע"א): 'האי שטר למה לי, לימא ליה [האדון לעבד] באפי תרי - זיל'. ומתריך רבא: 'זאת אומרת עבד עברי גופו קנוי, והרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול'. רמב"ן¹⁵ ועוד ראשונים (שם)¹⁶ מבארים שלמעשה אין תלות בין הצורך בשטר לשחרור עבד מאדונו ובין מעמדו הממוני, כלומר כשאומר רבא ש'עבד עברי גופו קנוי', המשמעות אינה אלא איסורית - היתרו של עבד עברי בשפחה כנענית. ואולם במישור הקנייני אין לאדון שום זכויות ממוניות בעבדו. עבודת עבד עברי אצל אדונו היא דרך שבה אפשרה התורה לאדם שנמצא במצוקה כלכלית, או לאדם שנתפס בגניבתו, להשיב את הממון שהוא חייב. הסיבה שבגללה נדרש שטר לצורך שחרורו של העבד היא שלעבד יש גם מעמד איסורי שונה - תולדה מעצם מכירתו לעבדות. לכן אם האדון רוצה לשחרר את עבדו העברי, די היה שימחל לו על ההלוואה שנתן לו. כאן חידש רבא שלא די בכך, וזאת בגלל המשמעות האיסורית שיש למעמדו, ולכך דרוש שטר שחרור.¹⁷

לדרכם של רמב"ן וסיעתו, חידושו של ה'באר מרים' ביחס למעמדם האישי של אנשי 'חיל מרכבתו' של המלך הוא תופעה שלא מצאנו דומה לה, לפי מושגי ההלכה המוכרים לנו. ואולם ישנה דרך אחרת בראשונים, בסוגיה הנידונה. המאירי¹⁸ וכן ה'שיטה לא נודע למי'¹⁹ מפרשים שכוונת הגמרא 'עבד עברי גופו קנוי' היא כדוגמת הקונה דקל לפירותיו. במקרה כזה, גוף הדקל עודנו של בעליו הראשונים, אולם הפירות הם בבעלות ממונית חדשה. פירושו של דבר שהסיבה שעבד עברי אינו משתחרר מאדונו במחילה בלבד נובעת מכך

13. קידושין טז ע"א.

14. קידושין פ"א מ"ב.

15. ח' הרמב"ן, קידושין טז ע"א ד"ה זאת אומרת.

16. ח' הרשב"א, שם ד"ה אמר רבא זאת אומרת, הוצ' מוסה"ק, עמ' קכא; ח' הריטב"א, ד"ה אלא שטר שחרור, הוצ' מוסה"ק עמ' קעח; ח' הריטב"א, מהדו"ב ד"ה ומהדרי' אמר רבא, הוצ' מוסה"ק, עמ' קטז-קיז.

17. לדרך זו, ייתכן שאם ימחל האדון לעבד על כסף קניינו, אע"פ שהעבד נותר במעמדו ההלכתי, מ"מ לא יוכל האדון לשוב ולהעבדו, וראה הערה 20, הנפ"מ לשיטת הראשונים החולקת.

18. ד"ה כל שביארנו, מהד' ר"א סופר, עמ' 101, ויעו' בהערה יא שם שה'הפלאה' כיוון לפירוש זה.

19. שיטה לא נודע למי, ד"ה זאת אומרת, מהד' ר"נ זקש, עמ' כט; ח' אלו נקראים גם שיטה לתלמידי הרשב"א (מן ההר), מהד' ר"ג ציננער, ד"ה זאת אומרת, עמ' פד.

שכסף קניינו אינו הלוואה בלבד שעליו להשיבה לאדונו ע"י עבודתו, אלא זהו קניין ממשי במעשי ידיו של העבד. לכן אין די באמירת האדון שהוא מוחל לו על כסף קניינו, אלא צריך שטר, וזאת כדי להקנות לו את הזכות הממונית שיש לו בגופו.²⁰ לדרך זו, חידושו של ה'באר מרים' נתמך במושג הלכתי שמוכר מהלכות עבד עברי. משם למדנו שתיתכן מציאות לגיטימית לפי ההלכה שבה ליהודי אחד ישנן זכויות קניין ממוניות בגופו של יהודי אחר. אין משמעות הדברים שאנשי 'חיל מרכבתו' ו'אנשי המשמר' של המלך הינם 'עבדים עבריים' על כל ההגדרות ההלכתיות של מושג זה,²¹ ועם זאת יש לעניינם זיקה למושג הלכתי מקביל.²²

ד. סיכום והערות למעשה

מעשה, אחר עיגונה של שיטת ה'באר מרים' בעולם מושגים הלכתי מוכר, יכולים היו דברי שמואל הנביא לישראל 'ואתם תהיו לו לעבדים' להתפרש כפשוטם: בכלל הזכויות שהקנתה התורה למלך ישראל, ישנה גם הזכות לשעבד את גופם של נתיניו. למרות זאת דברי שמואל הנביא 'ואתם תהיו לו לעבדים' מתפרשים לרמב"ם (תחילת פ"ד מהל' מלכים ומלחמות) בנוגע לשעבוד המלך את ממון נתיניו, לא את גופם.²³ ניתן להציע שהרמב"ם סבור שלא ייתכן שדברי שמואל הנביא 'ואתם תהיו לו לעבדים' יתפרשו כפשוטם, משום שהם עומדים בניגוד לטעם המובא בש"ס להלכה האומרת

20. בדברי רש"י ד"ה גופו קנוי; ותוס' ר"י הזקן (פי' ר' אברהם מן ההר) שעל הדף, מדויק שאף הם - ככל הנראה - פירשו כך את דברי רבא. כך עולה ממה שכתבו, שאם האדון רק מחל לעבד על ממונו, יכול הוא לשוב ולהעבירו, מכיוון שאין בכוח המחילה להקנות לעבד את הזכות הממונית שיש לאדון בגופו.
21. הרב דוד שטרן שליט"א, מרבני 'מרכז תורה ומדינה', היפנה אותי לדברי בעל הר אפרים על המכילתא פר' משפטים (פח ע"ב), הדין בגדרו של איסור 'לא תרדה בו בפרך'. שם, אגב ביאור דברי רש"י עה"ת על הפס' 'ובאחיהם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך' (ויקרא כה, מו): 'להביא נשיא בעמיו ומלך במשרתיו שלא לרדותם בפרך', כתב ה'הר אפרים': 'משרתי המלך... משועבדים למלאכת המלך... הרי הם כדן עבד עברי שמוזהרין עליהם שלא להעבידם בפרך'. מכאן שישנם היבטים נוספים להשוואה ההלכתית שבין מעמדם ההלכתי של משרתי המלך ובין מעמדו של עבד עברי.
22. לעיל הערה 7 הובאה פרשנותו של הקהלת יעקב, שגם אנשי 'חיל מרכבתו' של המלך מקבלים שכר על עבודתם. וכן בדברי הלח"מ עצמו אין הכרח לפרש שגופם קנוי למלך, וממילא חייב הוא לשלם להם שכרם, אלא שזכותו לספק להם שכר זה בכך שהוא מספק להם תנאי קיום הכוללים את מזונותיהם (וייתכן שהם יכולים לבחור איזו דרך עדיפה להם, כדרך שאישה יכולה לומר לבעלה איני נזונית ואיני עושה [כתובות נח ע"ב; שו"ע אהע"ז סי' סט סעי' ד]). לדרך זו, גם אנשי 'חיל מרכבתו' ו'אנשי המשמר' של המלך אינם אלא שכירים, כ'בעלי האומנויות' הנזכרים בה"ג.
23. בפ' קהלת יעקב' על הנ"ך, כתב על הפס' 'ואתם תהיו לו לעבדים' דברים מחודשים: 'ואף שכבר אמר כל כמה דיכול, לא הוסיף עתה אלא לומר שהמלך יכול לשום מסים וקנסות שאם לא יפרעו המס הקצוב לענוש נכסין ואיסורין כאילו היו כולם עבדים ממש. שעד עתה לא שמענו שגופו של אדם קנוי למלך, אלא העבד כנעני ידענו שגופו קנוי לבעליו. ולפיכך בא ולימד 'ואתם תהיו לו לעבדים' לא כעבד עברי אלא כעבד כנעני, שאם אינו עושה את מלאכתו רבו כופתו ומלקהו'. נמצא שלדעתו כוונת שמואל הנביא באומרו לישראל 'ואתם תהיו לו לעבדים' היא שאם לא תשמעו לדרישותיו בענייני ממון, או לצווים אחרים, הוא יוכל לנהוג בכם כעבדים ממש. דברי ה'קהלת יעקב' הובאו בס' אמרות מלך, הל' מלכים פ"ד ה"א, ביאורים אות א, והעיר עליהם שמדברי הדבר אברהם, ח"א סי' א סוף ענף ב, דף ז ע"ב בהג"ה בתחתית העמ', מוכח שחלק על דבריו.

ששכיר יכול לחזור באמצע היום. כך הובא בגמרא (ב"ק קטז ע"ב, ב"מ י ע"א): 'כי לי בני ישראל עבדים - ולא עבדים לעבדים', והרמב"ם קבע זאת להלכה.²⁴ בהקשר זה נראה להוסיף שתי הערות הנוגעות ליישום המעשי: א. זכות המלך לקחת מה'בחורים הטובים' היא זכות בכוח ולא בפועל. מבחינה הלכתית ניתן להגדיר זאת כ'שעבוד' על קניין ממון ספציפי זה בגופם של בחורי ישראל, שהרי כל אחד מישראל, עד שיילקח להיות מ'אנשי מרכבתו' של המלך, עודנו בן חורין לחלוטין. ב. אע"פ שהמלך אינו מוגבל במספרם של ה'בחורים' שהוא רשאי לקחת לצורך 'אנשי מרכבתו',²⁵ מ"מ הרמב"ם ניסח זאת 'ולוקח מן העם הגבורים ואנשי החיל'. משמע שלא כל אזרח בממלכה עלול בכל רגע נתון להילקח לצורכי המלך.²⁶ בספרות ההלכתית בת זמננו ישנו דיון רחב באשר למידת מעורבותה של המערכת השלטונית בזכויות הקניין של הפרט ובתוקפה ההלכתי.²⁷ כדימוי מילתא נאמר שבבירור הלכתי זה נדון תוקף מעמדו האישי של הפרט מבחינה הלכתית, תחת מערכת שלטונית מרכזית שבראשה מלך, הנוהגת עפ"י דיני התורה.

24. רמב"ם, הל' שכירות פ"ט ה"א; ובהלכות מלכים ומלחמות כתב הרמב"ם: 'רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו או לצורך המלחמות... שנאמר ואתם תהיו לו לעבדים ולהלן הוא אומר (דברים כ, יא) יהיו לך למס ועבדוך, מכאן שנותן מס וקוצב מכס'. במפרשי הרמב"ם על אתר לא הובא מקור מדברי חז"ל להשוואת הרמב"ם את 'ואתם תהיו לו לעבדים' של שמואל הנביא ל'יהיו לך למס ועבדוך' שבתורה. וראה רד"ק על שמואל א' ח, יז, שמפרש פסוק זה לפי פסיקתו זו של הרמב"ם.

25. ראה ליקוטי הלכות, לבעל החפץ חיים, סנהדרין כא ע"ב; עין משפט, אות ע, שהעיר שהתורה אומנם אסרה על המלך להרבות סוסים, וכמו שפסק הרמב"ם בפ"ג מהל' מלכים ה"ג: 'אפילו סוס אחד פנוי להיות רץ לפניו... אסור', כלומר דווקא סוס לרוץ לפניו אסור, אך איש לרוץ לפניו מותר.

26. הערתו של הרב פרופ' נריה גוטל שליט"א, ראש מערך המחקר ב'מרכז תורה ומדינה'.

27. להלן דוגמאות ספורות, מיני רבות: הרב י"א הרצוג זצ"ל, תחוקה לישראל ע"פ התורה, ח"ב, פ"ג עמ' 89-65; הרב א"י וולדינברג זצ"ל, הלכות מדינה, ח"א, שער ג, פ"ו, עמ' קפ-קצג; בן ציון ליבוביץ, דינא דמלכותא דינא, פ"ד עמ' צט-קכב; הרב ד"ש שור, דינא דמלכותא, ח"י פרקים נו-נח, עמ' תקכא-תקסג; וראה גם ג' גרמן, מלך ישראל ח"ב, פרקים ו-ז, עמ' 478-397; י' בלידשטיין, עקרונות מדיניים במשנת הרמב"ם, פ"ז עמ' 180-174; ש' שילה, דינא דמלכותא דינא פ"ה, עמ' 212-202; שם עמ' 292-276.